

ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ

Κείμενα Παιδευτικού Προβληματισμού

ΙΔΡΥΤΗΣ: Κ. Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Δύσκολον θέρεμμα άνθρωπος

ΠΛΑΤΩΝ

Από την ιστορία της εκπαίδευσης: Ομιλία του Β. Τατάκη σε συγκέντρωση γονέων (1935)

Αξιολόγηση εκπαιδευτικών-εκπαιδευτικού έργου και τεχνογραφειοκρατική πολιτική

Δήγηση ιστοριών σε παιδιά με ήπιες μαθησιακές δυσκολίες για απόκτηση μεταγνωστικής-λογικομαθηματικής σκέψης

Το χιουμοριστικό μαθητικό λεκτικό παιχνίδι μέσα από παρατσούκλια/χαρακτηρισμούς

Απόψεις φοιτητών ΤΕΕΑΠΗ Πατρών για την πρακτική τους άσκηση

Σύγχρονες μέθοδοι έρευνας της ελληνικής γλώσσας: Μια διαλεκτολογική μελέτη των πηγών

Αξιοποιώντας τη λογοτεχνία στη διδασκαλία της ιστορίας της Γ' Γυμνασίου

Η γερμανική γλώσσα και η διδασκαλία της στην ελληνική δημόσια εκπαίδευση

Τίτος Πατρίκιος: Στράτευση ή ανάγκη;

Γράφουν:

ΤΑΝΙΑ ΚΟΥΛΜΠΙΡΗ • ΧΑΡΑ ΚΟΣΕΓΙΑΝ • ΧΡΥΣΑ ΚΟΥΛΙΑΚΗ • ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

• ΡΙΤΑ ΠΗΓΙΑΚΗ • ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΑΡΡΗΣ • ΓΕΩΡΓΙΑ ΤΣΑΤΣΑΝΗ • ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

• ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΥ

Σχολιάζουν την εκπαιδευτική επικαιρότητα:

ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΑΛΑΣΚΑΣ • ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΣΑΛΗΣ

ΕΤΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟ ΠΡΩΤΟ • ΑΘΗΝΑ • 2017

ΙΔΕΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Βασίλειος Τατάκης

ΟΜΙΛΙΑ ΜΟΥ ΣΕ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΓΟΝΕΩΝ
ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΣΤΙΣ 10.11.1935

Παρουσίαση-επιμέλεια κειμένου: ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΛΛΙΝΗΣ

ΕΠΙΛΟΓΗ του Αλέξανδρου Δελμούζου, του ιδρυτή του Πειραματικού Σχολείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ο μετέπειτα καθηγητής Φιλοσοφίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Βασίλειος Τατάκης υπηρέτησε ως διευθυντής του σχολείου από την έναρξη της λειτουργίας του (1934) ως την απομάκρυνσή του από το μεταξικό καθεστώς με δυσμενή μετάθεση στη Νεάπολη Λασιθίου (1938).¹ Από την ομιλία του προς τους γονείς και κηδεμόνες στην αρχή της δεύτερης χρονιάς επιβεβαιώνεται ότι ο ίδιος συνέβαλε όχι μόνο στην οικοδόμηση του διδακτηρίου που σχεδίασε ο Δημήτρης Πικιώνης αλλά και στην εφαρμογή των παιδαγωγικών απόψεων του Δελμούζου. Το σημαντικότερο όμως σημείο της ομιλίας είναι ο ορισμός της έννοιας του πειραματικού σχολείου, όπως τη συνέλαβε ο σπουδαίος παιδαγωγός.

Το χειρόγραφο της ομιλίας του Τατάκη απόκειται στο Αρχείο Βασιλείου Τατάκη που δώρισε το 2013 η κόρη του Νίκη Μπακοπούλου στο ΠΣΠΘ και φυλάσσεται στην Κεντρική Βιβλιοθήκη του σχολείου, που φέρει το όνομά του. Δημοσιεύεται με την άδεια των κληρονόμων του Ν. Μπακοπούλου και Αργυρώς Τατάκη.

Το κείμενο εκσυγχρονίστηκε ορθογραφικά χωρίς να αλλοιωθεί, όσο ήταν δυνατόν, η αίσθηση της παλαιότητάς του, και έγιναν κάποιες, δευτερεύουσες, επεμβάσεις στη στίξη για τη διευκόλυνση του αναγνώστη.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΛΛΙΝΗΣ

1. Βλ. σχετικά Βασίλειος Ν. Τατάκης, *Απομνημονεύματα. Βιογραφική μυθιστορία*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1993, σ. 430-481.

Σχολικό έτος 1935-36

Α'. Συγκέντρωση γονέων και κηδεμόνων

[Έγινε στις 10.11.35. Κυριακή ώρα 11 π.μ. Την ίδια μέρα και ώρα έγινε και η ορκωμοσία των οπλιτών στην πλατεία της Παναγίας των Χαλκαίων και εμποδίστηκαν μερικοί γονείς. Μ' όλα ταύτα είχαμε πραγματική συρροή. Πάνω από 80 στους 120 μαθητάς μας. Σ' αυτή τη συγκέντρωση ομιλητής ήμουν εγώ.]

Κύριοι γονείς και κηδεμόνες,

Πριν 40 μέρες, όταν αρχίσαμε τα μαθήματά μας με τα παιδιά σας, τους χαιρέτησα με λίγα λόγια και τους καλωσόρισα εκ μέρους μου και εκ μέρους του προσωπικού. Η χαρά μας εκείνη την ημέρα ήταν μεγάλη, γιατί θ' αρχίζαμε πάλι την πολύτιμη εργασία μας. Βεβαιωθείτε ότι και σήμερα το ίδιο μεγάλη είναι η χαρά όλων μας που σας βλέπομε συγκεντρωμένους εδώ. Είσαστε οι πατέρες των μαθητών μας. Με τη σημερινή μας συγκέντρωση αρχίζει πάλι για φέτος η συνεργασία μας μαζί σας. Είναι πια κοινοτοπία να λέμε ότι η συνεργασία σχολείου και σπιτιού είναι πολύτιμη. Όλοι μας πιστεύω, και γονείς και εκπαιδευτικοί, το έχουμε καταλάβει ότι δε μπορούμε να έχουμε άρτια αποτελέσματα στην αγωγή των παιδιών, αν δεν συνεργάζεται το σπίτι με το σχολείο. Τώρα τελευταία εδιάβαζα σε ένα αμερικανικό περιοδικό ότι ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών, μια εξαιρετική φυσιογνωμία της εποχής μας, ο Roosevelt, καλεσμένος σε ένα παιδαγωγικό συνέδριο είτε μεταξύ άλλων: «οι γονείς είναι τόσο σημαντικός παράγων για την ανατροφή των παιδιών τους όσο και οι εκπαιδευτικοί».² Κάτω από αυτή την αντίληψη εργάζονται πολλοί σε όλες τις προηγμένες χώρες για την αγωγή των παιδιών. Κάτω από αυτήν σας έχουμε καλέσει και μεις από πέρυσι να εργασθούμε.

Σήμερα θα επιτρέψτε να σας απασχολήσω με τα εξής ζητήματα. Θα σας μιλήσω πρώτα για ένα πρακτικό, οικονομικής φύσεως ζήτημα του σχολείου. Θα εξηγήσω έπειτα με δυο λόγια στους γονείς των νέων μας μαθητών, γιατί το σχολείο μας λέγεται Πειραματικό. Έπειτα θα σας πω ποια κατεύθυνση σκεφθήκαμε, εμείς το προσωπικό, να δώσουμε φέτος στην συνεργασία μας μαζί σας. Και τελευταίον θα προσπαθήσω με λίγα λόγια απάνω στη ζωή και την εργασία του παιδιού να σας δώσω τις αντιλήψεις που διέπουν σ' αυτά τα ζητήματα το έργο μας.

Αρχίζω από το πρώτο: Όπως ξέρετε, το σχολείο μας ιδρύθηκε πέρσι. Οι εγκαταστάσεις του είναι προσωρινές, γιατί προβλέπεται σύντομα η οικοδομή ενός μεγάλου κτιρίου που θα είναι αληθινό στολίδι της Θεσσαλονίκης. Τι ανάγκες έχει στα πρώτα του κυρίως βήματα κάθε σχολείο και ιδιαίτερα ένα πειραματικό σχολείο να αντιμετωπίσει το καταλαβαίνετε. Δυστυχώς οι πόροι του σχολείου είναι

2. «Parents are just as important as teachers in the education of their children».

ελάχιστοι. Οι μαθηταί του λίγοι και από αυτούς πάλι μόνο οι μαθηταί του Γυμνασίου πληρώνουν. Επομένως πολύ λίγοι πόροι από τούτη την πλευρά.

Το Υπουργείο Παιδείας μας ενίσχυσε πέρυσι με 60000 δρχ., ο Δήμος με 10000 δρχ. και το Ταμ. Εκπ. Προν. με 5000 δρχ. Όλα αυτά τα χρήματα εδαπανήθησαν πέρυσι σχεδόν και έτσι το νέο σχολικό έτος άρχισε με κενό το ταμείο. Είχαμε μόνο τις εισφορές των παιδιών, υποχρεωτικές ή προαιρετικές, περίπου 9400 δρχ., τις οποίες εδαπανήσαμε στις πιο επείγουσες ανάγκες. Υπηρεσιακό προσωπικό δεν έχουμε από το Δημόσιο, το ταμείο μας πληρώνει την υπηρετρία. Εζητήσαμε ενίσχυση από το Υπουργείο από τον περασμένο Φεβρουάριο, αλλά χωρίς αποτέλεσμα, έως τώρα. Ο Δήμος μας υποσχέθηκε 10000 δρχ. και φέτος και άλλες 5 χιλ. το Τ. Επ. Προ. Έχουμε όμως άμεσες ανάγκες, σε θέρμανση, υπηρεσία, βιβλία, διδακτικά όργανα, εποπτικά μέσα. Και χρήματα δεν έχουμε. Βρίσκομαι κάθε μέρα στην εξής στενόχωρη θέση. Το προσωπικό μου ζητά απαραίτητα πράγματα, απαραίτητα για την εργασία του. Βλέπω πόσο απαραίτητα είναι, όμως τα αρνούμαι, γιατί απλούστατα δεν έχω τα μέσα. Γι' αυτό τολμώ να απευθυνθώ σε σας. Με μια προαιρετική εισφορά θα θεραπεύαμε μερικές από τις αμεσότερες ανάγκες μας. (Οι γονείς δέχονται πρόθυμα να στείλουν χρήματα...)

Ένα άλλο ζήτημα πολύ σοβαρό θα σας αναφέρω μόνον για να το ξέρετε. Εάν, όπως ελπίζω, δεν μπει σύντομα στο δρόμο της λύσεως, τότε στην προσεχή μας συγκέντρωση θα ζητήσω και τη δική σας συμβολή. Πρόκειται για το ζήτημα του κτιρίου. Τα σχέδια είναι έτοιμα. Το Παν/μιο παρακάλεσε το Υπουργείο και ανέλαβε το τεχνικό μέρος. Όλα είναι έτοιμα. Έχουμε περίπου 2.000.000 για να αρχίσουμε. Ευτυχώς το σχέδιο είναι έτσι καμωμένο, ώστε να μπορεί οικοδομηθεί κατά τμήματα. Δεν ξέρω γιατί δεν αρχίζει το έργο. Δεν μένει παρά η προκήρυξη της μειοδοσίας. Θα επαναλάβομε τα διαβήματά μας στο Υπουργείο. Το ζήτημα επείγει. Αν η οικοδομή δεν αρχίσει από τώρα, το ερχόμενο έτος θα είμαστε χωρίς στέγη.

Τώρα γιατί το σχολείο μας λέγεται Πειραματικό; Πάνε κάπου 50 χρόνια που, με τις προόδους που έκαμε η ψυχολογία κυρίως, τα προβλήματα της αγωγής άρχισαν να γίνονται αντικείμενο μελέτης συστηματοποιημένης, επιστημονικής. Έτσι στερεώθηκε η παιδαγωγική επιστήμη. Αλλά η μελέτη δε φτάνει και μάλιστα προκειμένου για την αγωγή που είναι πλιότερο πράξη, λιγότερο θεωρία. Πολύ γρήγορα έγινε αισθητή η ανάγκη προτύπων σχολείων, στα οποία θα δινόταν το δικαίωμα της εφαρμογής των επιτευγμάτων της επιστήμης. Από τέτοια ανάγκη βγήκαν και τα πειραματικά σχολεία.

Για να γίνω σαφέστερος ως μου επιτραπεί να σας μεταφέρω κάπου αλλού. Χρόνια τώρα το κράτος μας προσπαθεί με κάθε τρόπο να βελτιώσει τη γεωργία μας. Ιδρύει ινστιτούτα καπνού, σίτου, βάμβακος κλπ. Τι σκοπό έχουν αυτά; Να μελετήσουν επιστημονικά τους όρους του κλίματος, τη σύσταση του εδάφους, τις αρρώστειες που επιχωριάζουν στον τόπο μας και ό,τι σχετικό, με σκοπό πάντα

Ο Β. Τατάκης στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με την Α΄ Δημοτικού (1935)

τη βελτίωση της παραγωγής. Τον ίδιο σκοπό έχουν και τα Πειραματικά σχολεία για την αγωγή. Να βελτιώσουν την ελληνική παιδεία. Οι μεταρρυθμίσεις που θα κριθεί αναγκαίο να γίνουν, θα μετρηθούν απάνω στις πραγματικές ανάγκες και συνθήκες της ζωής μας, στην ψυχολογία του Ελληνόπαιδος, την ιστορία μας, τα ιδανικά μας. Αυτός με συντομότητα λόγια ο σκοπός μας. Για να τον επιτύχομε έχουμε από το νόμο μερικά δικαιώματα, τα οποία είναι πολύτιμα προνόμια για τα παιδιά σας. Πρώτα πρώτα ορισμένος αριθμός μαθητών. Όχι πάνω από 30 σε κάθε τάξη. Κάτω μπορεί. Έπειτα μπορούμε να επιφέρουμε τροποποιήσεις στο πρόγραμμα και στη μέθοδο εργασίας. Αν δούμε, π.χ., ότι ορισμένη ύλη είναι κακά τοποθετημένη σε ορισμένη τάξη και θα ήταν καλύτερα σε άλλη τάξη ή ότι πρέπει να αντικατασταθεί από άλλη ύλη ωφελιμότερη, θα το κάμομε. Επίσης αν ιδούμε ότι ορισμένη μέθοδος εργασίας και εξετάσεως είναι αντιψυχολογική, θα φροντίσομε να θεραπεύσομε το κακό. Όλη η εργασία βέβαια θα γίνεται με περίσκεψη και μεθοδικότητα, με αντικειμενικό σκοπό και μόνο τη βελτίωση, την ανύψωση των αποτελεσμάτων της αγωγής. Εννοείται ότι τα απολυτήρια του σχολείου μας παρέχουν στα παιδιά σας τα ίδια δικαιώματα με τα των άλλων σχολείων.

Ένα μέσο ακριβώς για την επιτυχία του σκοπού μας πολύτιμο είναι η συνεργασία σπιτιού και σχολείου. Πιστεύομε ότι μ' αυτήν θα κατορθώσομε να συντονίσομε τις προσπάθειές μας για το καλό των παιδιών σας. Οι πληροφορίες που θα σας δίνομε και όσες θα μας δίνετε θα βοηθούν για να γνωρίσομε καλύτερα τα παιδιά και μεις αλλά και σεις. Σεις βέβαια το παιδί σας πρέπει να το ξέρετε καλύτερα. Γιατί σε σας παρουσιάζεται σε ποικίλες καταστάσεις. Το βλέπετε ως παιδί σας, ως αδελφό, ως εξάδελφο, ως συγγενή, ως κοινωνικό άνθρωπο, μέσα

στο σπίτι και έξω, την εορτή και την καθημερινή, τη μέρα και τη νύχτα, όταν είναι άρρωστος και όταν είναι υγιής, σε μέρες χαράς και ευτυχίας, σε στιγμές ίσως δυστυχίας και λύπης. Μπορείτε λοιπόν να το ξέρετε καλύτερα. Η εμπειρία σας πλουσιότερη. Το παιδί σας μεγάλωσε μπροστά στα μάτια σας και με τη φροντίδα σας. Έτσι οι πληροφορίες που θα μας δώσετε θα είναι πολύτιμες για μας. Γιατί το δύσκολο είναι να βρει κανείς το κλειδί για να ανοίξει τον εσωτερικό κόσμο του παιδιού. Να το νιώσει, να μάθει τη γλώσσα του και μ' αυτή να του μιλήσει. Και κάθε παιδί μπορεί να 'χει δική του γλώσσα, δικό του κλειδί. Και όσο δεν ακούει τους ήχους που θέλει, πιότερο ψυχοκλειδώνεται, ενώ εσύ νομίζεις πως με τις συμβουλές σου και με τη στάση του κατάφερες εκείνο που ήθελες. Αλλά και εμείς θα σας δώσουμε πολύτιμες πληροφορίες. Το παιδί σας το ξέρομε ως μαθητή, στις πολύμορφες εκδηλώσεις της σχολικής ζωής και εργασίας του. Μπορεί να ξέρομε καλύτερα από σας τις πνευματικές του ικανότητες, τα πνευματικά του διαφέροντα, ορισμένες πλευρές του εσωτερικού του κόσμου, ορισμένες ατέλειες και αδυναμίες ακόμη και οργανικές. Δεν είναι ανάγκη να επιμείνω. Η ανταλλαγή γνώμων και πληροφοριών κατ' ιδίαν μεταξύ γονέων και διδασκάλων θα είναι πολύτιμη. Για να την διευκολύνουμε ορίσαμε μια τακτική ημέρα της εβδομάδος που θα μπορούμε να σας δεχόμαστε. Ορίσαμε κάθε Πέμπτη το πρωί 10-1 μ.μ. για το Γυμνάσιο και για το Δημοτικό. Αυτή την ημέρα όσοι γονείς θα έρχονται, θα είναι βέβαιοι ότι θα βρίσκουν εδώ τους περισσότερους καθηγητές. Δυστυχώς όχι όλους, γιατί το σχολείο μας δεν έχει ακόμη όλο το προσωπικό αποκλειστικά δικό του. Αρκετοί διδάσκουν προς συμπλήρωσιν ωρών. Εγώ μπορώ να δέχομαι τους γονείς κάθε μέρα 12-1. Αλλά βέβαια αυτό δε φτάνει. Για να επιτύχομε στο σκοπό μας πρέπει να έχουμε κοινότητα αντιλήψεων σε ορισμένα βασικά προβλήματα της αγωγής. Να μη μιλάει για το ίδιο πράγμα άλλη γλώσσα το σπίτι και άλλη το σχολείο. Γι' αυτό έχουμε να σας προτείνουμε ορισμένη σειρά συγκεντρώσεων με τα ακόλουθα θέματα, που θα αναπτυχθούν από το προσωπικό: Το παράδειγμα, η ποινή, η συνήθεια, το ψέμα. Όλα θέματα που αναφέρονται σε σπουδαία ζητήματα της αγωγής απάνω στα οποία πρέπει ενιαία στάση να τηρήσομε. Δεν πρόκειται για διαλέξεις. Δε θα ζητήσομε να σας παρουσιάσομε επιστήμη αλλά πράξη. Σύντομες ομιλίες που θα δείχνουν την ψυχολογική και την πρακτική πλευρά των ζητημάτων και θα δίνουν έπειτα αφορμή και σε σας να πείτε τη γνώμη σας από την πολύτιμη πείρα σας. Γιατί οι συγκεντρώσεις μας δεν πρέπει να είναι διαλέξεις, αλλά μάλλον ευκαιρίες για ανταλλαγή γνώμων, για συζήτηση. Αυτή είναι η γραμμή που σκεφθήκαμε φέτος να ακολουθήσομε για τη συνεργασία μας μαζί σας.

Στη σειρά των θεμάτων που σας ανέφερα ως προστεθεί και η ομιλία μου που θα ακολουθήσει, την οποία θα μου επιτρέψετε να σας διαβάσω από τις σημειώσεις που έχω κρατήσει, για να είμαι συντομότερος, γιατί φοβούμαι πώς σας εκούρασα.

(Έως εδώ μίλησα χωρίς χειρόγραφο, όπως φαίνεται από την πιο πάνω παράγραφο. Τα έγγραφα έπειτα όσο μπορούσα πιστότερα, με μικρές προσθήκες, με αρκετές συντομεύσεις. Προσπάθησα να αποδώσω το πνεύμα των λεχθέντων πιστά.)

(Ως επικεφαλίδα έχω)

Μερικά αυτονόητα μα που πρέπει να ειπωθούν και να γίνουν συνειδητά σε όλους

Όσα θα πω ασφαλώς οι περισσότεροι, ίσως όλοι, τα ξέρετε. Αισθάνομαι όμως ότι πρέπει απλά απλά να τα πω. Είναι από τις λεπτομέρειες που έχουν σημαντική σημασία για την αγωγή γενικώς του παιδιού και θα είναι πολύ σπουδαίο να βρεθούμε σύμφωνοι στα σημεία που θα θίξω για να συντονίσουμε την προσπάθειά μας και έτσι να βάλουμε μια πρώτη βάση στη συνεργασία μας.

Και πρώτα πρώτα τι ιδέα προσπαθούμε εμείς να καλλιεργήσουμε στο παιδί για την εργασία του τη μαθητική; Σιγά σιγά μα επίμονα και αδιάκοπα προσπαθούμε να κάνουμε το παιδί να καταλάβει πως η εργασία που κάνει στο σχολείο είναι το ιερότερο καθήκον που έχει απέναντι στον εαυτό του. Πρέπει το παιδί να πιστέψει ότι το σχολείο θα του δείξει τον καλύτερο δρόμο για την ανάπτυξη των σωματικών, ηθικών και πνευματικών του ικανοτήτων. Και πώς μπορεί ένας άνθρωπος να σταθεί αντάξιος του προορισμού του, αν δεν επιδιώξει ακριβώς, όσο μπορεί καλύτερα, την ανάπτυξη αυτή; Το σημείο τούτο δε θα το συζητήσουμε πιστεύω, γιατί ασφαλώς όλοι θα συμφωνείτε πως τέτοια ιδέα πρέπει να καλλιεργηθεί στο παιδί.

Και προβάλλουν τώρα τα ερωτήματα:

- ♦ Τι κάνει το σχολείο γι' αυτό;
- ♦ Τι κάνει το σπίτι γι' αυτό;

Ας αρχίσουμε από το πρώτο. Το σπουδαιότερο όπλο του σχολείου, όσο και αν το νέο σχολείο λέγεται σχολείο εργασίας, μένει πάντα ο λόγος. Σε κάθε στιγμή της ζωής του σχολείου, στην τάξη και στο διάλειμμα, σε περίπατο ή σε γιορτή θα δοθεί ευκαιρία και δε θα αμελήσει το σχολείο μας να την εκμεταλλευθεί για να κάμει συνειδητή στο παιδί την ιερότητα της εργασίας του και τα καλά της αποτελέσματα. Πότε θα μιλήσει στο παιδί άμεσα και πότε έμμεσα θα το οδηγήσει να βγάλει μόνο του το συμπέρασμα. Αλλά ο λόγος δεν είναι αρκετός. Γύρω του πρέπει να νιώθει το παιδί μια ατμόσφαιρα τέτοια που ολόκληρη να το σπρώχνει στην ιδέα που είπαμε. Πρέπει δηλαδή, για να μιλήσω πιο συγκεκριμένα, να αισθάνεται πρώτα πρώτα πως οι δασκάλοι του οι ίδιοι αγαπούν τη δουλειά τους στα σοβαρά και έπειτα ότι δίνουν μεγάλη σοβαρότητα και σημασία και προσοχή στη δική του την εργασία. Με το λόγο λοιπόν πρέπει να συνδεθεί στενά και το παράδειγμα. Όσο πιότερο βλέπει το παιδί πως ο δάσκαλός του τού δίνει σημασία, τη σημασία που πρέπει βέβαια, ή καλύτερα ενδιαφέρεται γι' αυτό, για την εργασία του τη μαθητική, τόσο και αυτό σιγά σιγά όλο και πιότερη σοβαρότητα δίνει στη

δουλειά του. Και εδώ είναι φανερό το καθήκον των γονιών. Πρέπει να δίνουν σημασία στη δουλειά του παιδιού τους, όπως και οι δασκάλοι. Πρέπει το παιδί να νιώσει πολύ ενωρίς ότι το σχολείο και οι δασκάλοι είναι γι' αυτό, και όχι αυτό για το σχολείο. Όχι να εργάζεται για να ευχαριστήσει το μπαμπά ή το δάσκαλό του, αλλά για το δικό του το καλό, γιατί πρέπει να εργάζεται. Μ' όλα αυτά, όπως βλέπετε, βάζομε στο κέντρο της δουλειάς μας τη συνείδηση του παιδιού, αυτήν θέλομε να ξυπνήσομε, να της κεντήσομε το φιλότιμο για να στρωθεί στη δουλειά. Γιατί μόνον έτσι η δουλειά και γόνιμη είναι και εύκολη γίνεται. Τις πιότερες φορές που αποτυγχάνει το παιδί είναι γιατί δεν έκαμεν αυτό τον ψυχικό προσανατολισμό. Πιστεύει ότι δουλεύει για τους άλλους, για τους γονείς του, για το δάσκαλο, για το σχολείο του, για να μη τον μαλώσουν, για να τον παινέσουν κλπ. Ενώ πρέπει να πιστέψει πως δουλεύει για λογαριασμό του και μόνο.

Αλλά όσο και αν είναι πολύτιμα ο λόγος και το παράδειγμα δε φτάνουν. Χρειάζεται ένα πρόγραμμα εργασίας. Μια σοβαρή δουλειά, όπως η μαθητική, δεν μπορεί να γίνεται χωρίς πειθαρχία και πρόγραμμα, δεν μπορεί να αρχίζει και να τελειώνει όποτε να 'ναι, ούτε να αρχίζει άλλη ώρα κάθε μέρα και άλλη ώρα για το κάθε παιδί. Το σχολείο λοιπόν με την επιμονή του στην τήρηση του προγράμματος και γενικά με την απαίτηση της πειθαρχίας δείχνει τη σημασία που δίνει στην εργασία του παιδιού. Και γενικά, για να μη σας κουράζω, όλες οι εκδηλώσεις του σχολείου γίνονται με τέτοιο τρόπο που να δείχνει ότι πιστεύομε πως η εργασία που ο μαθητής κάνει στο σχολείο έχει μεγάλη σημασία για τη ζωή του.

Σ' αυτό πολύτιμος βοηθός μας μπορεί να είναι το σπίτι. Και το σπίτι μπορεί να εργασθεί και με το λόγο και με το παράδειγμα και με την πειθαρχία για τη σχολική εργασία του σπιτιού. Και το σπίτι μπορεί και πρέπει να δημιουργεί γύρω στο παιδί μια ατμόσφαιρα που να του εμπνέει το σεβασμό και τη σοβαρότητα για το έργο του, στο οποίο να δείχνει πως πιστεύει.

Στο σημείο αυτό επιτρέψτε μου να πω μερικά πρακτικά πράγματα που πρέπει να κάνει το σπίτι και άλλα που πρέπει να αποφεύγει για να βοηθήσει το έργο μας.

Και πρώτα πρώτα: πρέπει να ξέρει καλά το πρόγραμμα, τουλάχιστο το ωρολόγιο πρόγραμμα. Έτσι θα μπορεί και εγκαίρως να βοηθά το παιδί να 'ρχεται στο σχολείο και να ελέγχει τις άσκοπες περιπλανήσεις του στους δρόμους και τα χασομέρια άμα σχολάσουν. Και ξέρομε πού μπορούν να οδηγήσουν αυτές οι περιπλανήσεις. Το σημείο αυτό έχει μεγάλη σημασία και πρέπει να το προσέξουν οι γονείς, είναι σπουδαίο μέσο για να συνηθίσουν τα παιδιά να πειθαρχούν στο χρόνο, να 'ναι ακριβείς. Δυστυχώς όλοι οι γονείς δεν το κατορθώνουν αυτό, μερικοί μάλιστα και δεν το επιδιώκουν και έτσι έχομε την πρωινή βραδύτητα, μια από τις σοβαρότερες πηγές των σχολείων μας. Και από το δικό μας σχολείο δε λείπει εντελώς. Οι πιο συνηθισμένες δικαιολογίες είναι: με έστειλεν η μαμά σε δουλειά, με κράτησεν η μαμά γιατί είχαμε δουλειά, άργησα να ξυπνήσω, είχε σταματήσει

το ρολόι μας ή δεν πήγαινε καλά ή δεν έχουμε ρολόι, δε μ' άφησεν η μαμά γιατί δεν είχα ομπρέλα κλπ. Ξέρω βέβαια ότι τα παιδιά λένε και ψέματα, η πείρα όμως με έχει πείσει ότι τις περισσότερες φορές οι δικαιολογίες των είναι σωστές. Γιατί λοιπόν γίνεται αυτό; Η γνώμη μου είναι ότι αυτό γίνεται γιατί πολλοί γονείς δε δίνουν τη σημασία που πρέπει στην ακρίβεια. «Αν πάει και 5 λεπτά αργότερα», σκέπτονται, «δε χάθηκεν ο κόσμος». Και όμως, όπως είδαμε, είναι πολύ σοβαρό. Και σας παρακαλούμε να κάνετε το παν ώστε τα παιδιά σας να έρχονται όχι απλώς στην ώρα τους αλλά και λίγο νωρίτερα ακόμη, 10' π.χ.

Για να αγαπήσει βέβαια τη δουλειά του σχολείου το παιδί πρέπει να αγαπήσει το σχολείο, τους δασκάλους του. Αυτό δεν είναι πάντα εύκολο, πολλές φορές είναι πολύ δύσκολο. Το παιδί τις πιότερες φορές απέναντι στο δάσκαλό του στέκεται σαν κριτής, αυστηρός, πολύ αυστηρός μάλιστα κριτής. Καθένας από μας μπορεί σ' αυτό το σημείο να χρησιμεύσει ως παράδειγμα. Ας θυμηθεί τις γνώμες του για τους δασκάλους του. Όλα τα παιδιά περηφανεύονται για τους γονείς των, πόσα περηφανεύονται για τους δασκάλους των; Εμείς βέβαια κάνομε ό,τι μπορούμε για να κατακτήσουμε την αγάπη και την εκτίμηση των παιδιών. Αλλά σ' αυτό το σημείο το σπίτι μπορεί να μας βοηθήσει πολύτιμα. Ας θυμηθεί την παράδοση των πατέρων μας. Ποτέ οι παππούδες μας δεν κακολογούσαν μπροστά στα παιδιά τους τούς δασκάλους των, ακόμη και αν είχαν τη χειρότερη γνώμη γι' αυτούς. Αυτό το απλό ζητούμε και εμείς: να μην εκφράζεστε μπροστά στα παιδιά σας εναντίον του σχολείου και των δασκάλων του. Πίσω τους βρίζετε μας, αν το αξίζομε. Αν έχετε παράπονα, ελάτε σε μας απ' ευθείας. Θυμούμαι αυτή τη στιγμή το εξής περιστατικό. Κάποτε ένας πατέρας, ανώτερος μάλιστα υπάλληλος, στον οποίο στείλαμε ταχυδρομικώς ειδοποίηση ότι το παιδί του υστερούσε σε ορισμένα μαθήματα, μας έστειλε την άλλη μέρα με το παιδί του σ' ένα κουρελόχαρτο, ανοικτό, την εξής απάντηση: «Δε φταίει το παιδί μου, φταίνει οι καθηγηταί του!».

Επίσης πρέπει οι γονείς να αποφεύγουν να διατάζουν πράγματα αντίθετα προς το σχολείο. Ορίζομε, π.χ., εκδρομή και δεν έρχεται ένας μαθητής, γιατί δεν τον αφήνουν από το σπίτι. Μπορεί και θα έχει ασφαλώς λόγους το σπίτι γι' αυτό. Νομίζω όμως πως το σωστό είναι να στείλει το παιδί το πρωί στο σχολείο με ένα σημείωμα που να λέγει τους λόγους και να ζητά άδεια. Γιατί σε τέτοιες περιπτώσεις το παιδί ανήκει στο σχολείο και όχι στο σπίτι. Και στο σημείο αυτό ας μου επιτραπεί να πω ότι τα σημειώματα προς τη διεύθυνση του σχολείου πρέπει να κλείνονται σε φάκελο.

Η αγάπη που ένας μαθητής έχει για τη δουλειά του φαίνεται πολύ από τη δουλειά που κάνει στο σπίτι. Και στο σημείο αυτό η ευθύνη των γονέων είναι μεγάλη. Πρώτα πρώτα πρέπει να συνηθίσουν το παιδί να εργάζεται με ορισμένο πρόγραμμα, τακτικά. Όχι πιέζοντας αλλά καλλιεργώντας του την ανάγκη. Ο κηπουρός δεν τραβά το φυτό για να μεγαλώσει, το περιποιείται. Φυσικά πρέπει να

του εξασφαλίσουν τα απαραίτητα μέσα, φωτισμό, ένα τραπέζι και μια γωνιά ήσυχη. Το ωρολόγιο πρόγραμμα εργασίας του παιδιού μπορεί να διαφέρει για κάθε μαθητή, αναλόγως της ζωής της οικογενείας. Πάντα οι καλύτερες ώρες, τώρα που έχουν μόνο το πρωί σχολειό, είναι από τις 4 ή τις 5 ώς τις 7. Πριν από το φαί πάντα. Δεν κάνουν καλά όσοι γονείς επιτρέπουν την εργασία μετά το φαί. Τότε μπορεί το παιδί, όχι αμέσως βέβαια, να διαβάσει κάτι προς ευχαρίστησή του. Ένα άλλο ζήτημα δύσκολο είναι η επέμβαση των μεγάλων στη μελέτη των παιδιών. Δυστυχώς πολλές φορές οι μεγάλοι συνεργάζονται με τα παιδιά για να εξαπατήσουν το δάσκαλο. Λύνουν ένα πρόβλημα ή γράφουν μια έκθεση που το παιδί την παρουσιάζει για δική του. Ως τώρα στο σχολειό μας δεν έχουμε τόσο σοβαρά περιστατικά. Σ' αυτό το ζήτημα οι γονείς πρέπει να ακολουθήσουν την ίδια μέθοδο με το σχολειό. Εμείς προσπαθούμε να ξυπνήσουμε την αυτενέργεια, την πρωτοβουλία στο παιδί. Να μπορεί να διορθώνεται μόνο του. Όταν μας ερωτά κάτι, δεν του δίνουμε εμείς την απάντηση. Τον οδηγούμε να λύσει την απορία του μόνος του με υποδείξεις, όπως «για σκέψου καλύτερα» ή «αν ήταν έτσι που λες τι θα γινόταν» ή «δες καλύτερα το βιβλίο σου, τη γραμματική σου, το λεξικό σου» κλπ. Και μόνο άμα δούμε πως δεν μπορεί, τότε τον βοηθούμε να βρει τη λύση. Αλλά έτσι η απάντηση στην απορία του έρχεται να ποτίσει μια διψασμένη γη. Το ίδιο πρέπει να κάμει το σπίτι, να ζητά πάντα να ξυπνήσει την αυτενέργεια του παιδιού, να μην του δίνει ποτέ μασημένη τροφή. Και όταν το παιδί δεν μπορεί, δεν πρέπει να του γίνεται η εργασία. Να μείνει ακάμωτη. Για να δει ο δάσκαλος ως πού φτάνουν οι δυνάμεις του παιδιού και να κανονίσει αναλόγως τη δουλειά του ή τις απαιτήσεις του. Εδώ θα μας βοηθούσαν ακόμη οι γονείς πολύτιμα, αν ερχόταν να μας λένε τις παρατηρήσεις των για τη δουλειά του σπιτιού. Πώς εργάζεται, π.χ., το παιδί τους, βιαστικά ή αργά; Παιδεύεται πολύ ή όχι; Έχει αρκετή δουλειά ή όχι; Εργάζεται μόνος ή με βοηθούς κλπ. Αυτά θα μας ήταν πολύτιμα.

Είπα παραπάνω ότι μετά το φαί το βράδυ μπορούν τα παιδιά να διαβάζουν κάτι για την ευχαρίστησή των. Ότι είναι σπουδαίο να αγαπήσει το παιδί το βιβλίο, που του είναι ένας πολύτιμος δάσκαλος, δε θέλει συζήτηση. Αλλοίμονο στο παιδί που περιορίζεται μόνο στο σχολικό του βιβλίο και κάνει μόνο την εργασία που του αναθέτουν. Η μόρφωσή του θα είναι πολύ στενή, περιορισμένη. Εκείνα που μαθαίνει με τους δασκάλους του τότε έχουν αξία, όταν τα χρησιμοποιεί ως όπλα για την κατάκτηση και άλλων. Το παιδί πρέπει από μικρό να αρχίσει να συμπληρώνει την εργασία του σχολειού. Σ' αυτή τη συμπλήρωση θα δείξει τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά του. Γιατί θα δούμε πως άλλο παιδί θα ασχοληθεί στις ελεύθερες ώρες του με μουσική, άλλο με μηχανές, άλλο με ποιήματα κλπ.

Δυο σπουδαίοι κίνδυνοι γεννιούνται όμως εδώ και πρέπει γονείς και δασκάλοι να 'χουν τα μάτια τους τέσσερα. Ο πρώτος κίνδυνος είναι τούτος: να ασχοληθεί το παιδί με πράγματα που το βλάπτουν στην υγεία του ή το βλάπτουν ηθικά

και πνευματικά. Να διαβάζει, π.χ., βιβλία ανώτερα των δυνάμεών του, ανόητα ή ανήθικα ή ακαλαίσθητα. Άγρυπνο πρέπει να 'ναι εδώ το μάτι του σπιτιού. Άγρυπνο, αλλά όχι τυραννικό. Εμείς για να προφυλάξουμε τα παιδιά από τους κινδύνους που είπα οργανώσαμε τη δανειστική βιβλιοθήκη και δίνουμε στα παιδιά στο σπίτι βιβλία κατάλληλα για την ηλικία τους. Ευτυχώς τώρα υπάρχουν αρκετά καλά βιβλία. Αλλά ξέρετε πόσους τρόπους βρίσκει το κακό βιβλίο για να κυκλοφορεί: κρύβεται, χώνεται παντού, διαβάζεται κρυφά. Όλα αυτά οι γονείς πρέπει να τα 'χουν υπ' όψη των και να αγρυπνούν. Εάν ένας γονιός καταλαβαίνει ότι δεν είναι σε θέση ο ίδιος να συμβουλέψει στο παιδί του τι βιβλία να διαβάζει και τι να μη διαβάζει και δεν είναι εύκολο αυτό, ή αν δεν ξέρει, αν ένα βιβλίο του παιδιού του που το υποπτεύεται για κακό, είναι τέτοιο, να μη διστάσει να μας συμβουλευτεί, θα του πούμε ευχαρίστως ό,τι ξέρομε. Όλα αυτά βέβαια θα γίνονται χωρίς να αντιλαμβάνεται τίποτα το παιδί. Θα του μιλήσουμε και σεις και μεις, όταν υπάρχει ανάγκη. Δε θα δείχνουμε πως δεν του έχομε εμπιστοσύνη. Πρέπει να αποκτήσομε την εμπιστοσύνη του.

Γενικότερα το σπίτι πρέπει να νομίζει υποχρέωσή του να παρέχει όσο μπορεί άφθονα τα μέσα για τη μόρφωση του παιδιού του. Να του δώσει την ευκαιρία από μικρό να καταρτίσει τη βιβλιοθηκούλα του με εκλεκτά βιβλία. Ή να ικανοποιεί άλλα του ενδιαφέροντα, γιατί όλα αυτά συντελούν να αναπτυχθεί σιγά σιγά η εκλεκτικότης και το γούστο του παιδιού.

Ο άλλος σοβαρός κίνδυνος είναι ο εξής: μπορεί ένα παιδί να αιχμαλωτισθεί τόσο πολύ από τα ιδιαίτερα του ενδιαφέροντα, ώστε να αδιαφορήσει και να περιφρονήσει μάλιστα τα μαθήματά του. Αυτό δε φαντάζεστε και πόσο συνηθισμένο είναι και πόσο καταστρεπτικό για τη γενική μόρφωση του παιδιού. Από αυτό το κακό θα μας σώσει το πρόγραμμα εργασίας του σπιτιού. 5-7 θα διαβάσει τα μαθήματά του. Μετά το φαί, αν θέλει, θα διαβάσει το αγαπημένο του βιβλίο. Πόση ώρα όμως; Το παιδί μπορεί και να ξενουχτίσει διαβάζοντας. Αυτό δεν πρέπει να γίνει. Πρέπει να 'χει ορισμένη ώρα ύπνου. Γιατί άμα παραγемίσει το κεφάλι του με τα διαβάσματα αυτά και θα κουραστεί και ο νους του όλο σ' αυτά θα γυρίζει και ούτε στο σχολειό θα μπορεί να προσέχει ούτε στο σπίτι να εργάζεται για το σχολειό. Έπειτα το σπίτι δεν πρέπει να υπερεκτιμά ορισμένες ικανότητες και ενδιαφέροντα του παιδιού, ώστε να το σπρώχνει στην έπαρση και έτσι έμμεσα να το κάνει να περιφρονεί τα άλλα παιδιά ή τις άλλες ασχολίες του νομίζοντας ότι αυτός είναι ένα εξαιρετικό ον. Χωρίς να παύει το σπίτι να δίνει σημασία στο παιδί, θα το οδηγεί αντιθέτως με τρόπο να σχηματίζει τη σωστή ιδέα για τον εαυτό του. Όστε λοιπόν πρέπει να υπάρχει πάντα αρμονία και ισοροπία ανάμεσα στις μαθητικές εργασίες και τις ιδιαίτερες απασχολήσεις. Επίσης οι γονείς δεν πρέπει να κάνουν κρίσεις για τα μαθήματα των παιδιών τέτοιες που να υποβοηθήσουν ίσως την αδιαφορία των. Τέτοιες κρίσεις, π.χ., όπως «τι θα τα κάμεις τα Λατινικά;» ή «τι θα σου χρειαστεί η ιστορία των Βαβυλωνίων;» ή «τι είναι και

αυτή η γραμματική» κλπ. Είναι πολύ συνηθισμένο τα παιδιά να κάνουν επιλογή μαθημάτων και να αδιαφορούν για άλλα. Την επιλογή θα την ευνοήσουμε, την αδιαφορία όμως θα τη χτυπήσουμε. Ολόκληρος ο κύκλος των μαθημάτων προσφέρει πολύτιμα εφόδια στη μόρφωση. Αν λοιπόν μερικοί γονείς έχουν γνώμες σαν αυτές που ανέφερα για ορισμένα μαθήματα, ας μην τις πουν στα παιδιά τους, γιατί είναι σα να συνεργάζονται μαζί τους για την οκνηρία τους. Ας έλθουν να τα πουν σε μας, αν θέλουν να λυθεί ορισμένη των απορία.

Σε μας γενικά, όπως είπα και πριν, πρέπει οι γονείς να εμπιστεύονται κάθε παρατήρηση για το παιδί των, κάθε του παραστράτημα, να μας δίνουν πρόθυμα κάθε πληροφορία. Όλα μας βοηθούν πολύτιμα. Μια μητέρα ήλθε και μου είπε πως το παιδί της και το μεσημέρι και το απόγευμα αργούσε να πάει στο σπίτι. Μου έδωσε την ευκαιρία να συλλέξω αρκετές πληροφορίες και για άλλα παιδιά και να κάμω, όταν βρήκα την κατάλληλη στιγμή, πολύτιμες συστάσεις. Πρέπει να μας βοηθάτε να γνωρίσουμε τα παιδιά σας. Χωρίς να φοβάστε ότι εκείνα που θα μας πείτε θα τα βλάψουν. Όπως ένας γιατρός θέλει όλο το ιστορικό της νόσου για να διαγνώσει και να γιατρέψει, έτσι και μεις για να καλλιεργήσουμε καλά την ψυχή του παιδιού πρέπει να την ξέρομε καλά. Δεν είμαστε ανταγωνιστές αλλά συνεργάτες σας.

Μερικά άλλα σημεία σύντομα θα σας εκθέσω.

Μερικοί γονείς κάνουν και άλλα μαθήματα στα παιδιά των. Εδώ καλό είναι να προσέχουν την υπερκόπωση. Πάντως θα θέλαμε πολύ να ξέραμε τι μαθήματα κάνουν. Ίσως θα είχαμε να κάνομε ωφέλιμες υποδείξεις.

Επειδή είπα για υπερκόπωση, καλό είναι να προσθέσω πως πρέπει να αποφεύγουν οι γονείς να φορτώνουν στα παιδιά πολλές δουλειές του σπιτιού. Βέβαια πολλές φορές είναι ανάγκη τα παιδιά να προσφέρουν υπηρεσίες στην οικογένεια. Αυτές οι υπηρεσίες όμως πρέπει να είναι ανάλογες με την ηλικία τους και με την άλλη τους δουλειά τη σχολική. Μερικοί γονείς δεν το προσέχουν αυτό και όταν γονατίσουν τα παιδιά τους κάτω από το δυσβάστακτο βάρος, τραβούν τα μαλλιά τους από απελπισία. Έχω ως τώρα στο στάδιο μου δυστυχώς αρκετά τέτοια παραδείγματα.

Επίσης πρέπει να ξέρουν οι γονείς ότι το σχολείο δεν ευνοεί καθόλου το κουτμισήλ και μάλιστα για την ηλικία των παιδιών που έχουμε ως ανθυγιεινό και σκληρό παιχνίδι, ώστε να ενεργούν αναλόγως και αυτοί. Εδώ παίζουν πλήθος άλλα υγιεινά και διασκεδαστικά παιχνίδια. Το σχολείο μας δίνει αρκετό περιθώριο στο παιχνίδι. Κάθε πρωί μετά το δεύτερο μάθημα ακολουθεί γυμναστική ή παιχνίδι, έπειτα ένα μεγάλο διάλειμμα 20'. Δίνεται έτσι η ευκαιρία να αποσπασθεί το παιδί από την πνευματική εργασία και να στραφεί αρκετά στο παιχνίδι για να επανέλθει ξεκούραστο πνευματικά στο μάθημα. Έπειτα κάθε τάξη έχει και από ένα απόγευμα παιχνιδιών και αθλητισμού τη βδομάδα. Δεν είναι λίγες λοιπόν οι ευκαιρίες κινήσεως. Επιβάλλεται να απαγορευθούν τα παιχνίδια στους δρόμους

και τις πλατείες των συνοικιών, γιατί στα παιχνίδια αυτά το παιδί δε βρίσκεται σε καλό περιβάλλον.

Αλλά ούτε τον κινηματογράφο ευνοούμε, εφόσον δεν είναι παιδικός. Οι γονείς να τα οδηγούν εκεί, μόνον όταν είναι βέβαιοι πως θα δουν κάτι όμορφο, ωφέλιμο και διασκεδαστικό. Και αυτό βέβαια σπάνια συμβαίνει.

Ίσως θα σας έχουν πει τα παιδιά σας ότι γίνεται εδώ έλεγχος καθαριότητας και τροφής. Μην μας παρεξηγήσετε. Δεν ελέγχουμε μ' αυτά το σπίτι. Αντιθέτως θέλομε να σας βοηθήσομε στο δύσκολο έργο σας. Ξέρομε πόσο δύσκολο είναι να συνηθίσουν πολλά παιδιά στην καθαριότητα και στην τροφή. Και το σχολειό μπορεί να βοηθήσει πολύτιμα το σπίτι, να συνεργασθεί μαζί του για την εμπέδωση καλών συνηθειών. Αλλά γι' αυτό θα μιλήσομε άλλη φορά.

Αυτά είχα να σας πω σήμερα. Αφορούν κυρίως τους μαθητάς του Γυμνασίου. Για τους μαθητάς του Δημοτικού θα μιλήσουν άλλοτε ειδικότερα οι δεσποινίδες που διδάσκουν στο δημοτικό μας. Και τώρα θα ήμουν ευτυχής να ακούσω και εγώ τη γνώμη σας απάνω στα ζητήματα που έθιξα.

(Οι γονείς είπαν ότι δε μπορούν παρά να συμφωνούν σ' αυτά και δεν είχαν να προσθέσουν τίποτα. Έτσι δεν έγινε συζήτηση.)

